

Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych województwa mazowieckiego

Ewa Baranowska, Marta Pankowska,
Agnieszka Dobrosielska

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono obszary wyróżniające się lokalną tradycją oraz kultywowaniem obrzędów i zwyczajów na terenie województwa mazowieckiego, jak również wskazano rolę społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ponadto wykonano ocenę stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu gmin, tj. tradycji, tożsamości i swojskości¹, zgodnie z metodyką rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

Analizy wykonano na podstawie wyników badania ankietowego, przeprowadzonego przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej, na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, na obszarze województwa mazowieckiego. Ankieta badawcza zawierała 9 pytań z zakresu dziedzictwa kulturowego, gdzie dla celów niniejszego artykułu przeanalizowano 4 dotyczące bezpośrednio dziedzictwa materialnego i niematerialnego wśród 6160 wykonanych ankiet. Zakres analiz dziedzictwa materialnego dotyczył występowania tradycyjnej architektury a niematerialnego: regionów etnograficznych, kultywowanych tradycji, obrzędów i zwyczajów, a także zaangażowania społeczeństwa w „życie kulturalne” swoich małych ojczyzn.

Przeprowadzona analiza ankiet, pozwoliła na potwierdzenie występowania rozpoznanych już i wskazanych w dokumentach samorządu województwa, jak również wskazanie nowych obszarów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego, które skonfrontowano zarówno z literaturą przedmiotu, jak i z zapisami w dokumentach samorządu województwa.

Wyniki badania wskazały na ważną rolę jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury oraz stowarzyszeń i organizacji zrzeszających lokalne społeczności w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Stopień zaangażowania respondentów w kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów, zgodnie z odpowiedziami ankietowanych okazał się niezależny od położenia w regionach etnograficznych.

Odpowiedzi ankietowanych wskazały również na powrót do „korzeni”, wynikający ze wzrostu zainteresowania kulturą ludową, czemu sprzyjają podejmowane działania popularyzujące oraz promujące tradycje ludowe, natomiast w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości bogactwa dziedzictwa kulturowego kluczową rolę odgrywa edukacja społeczeństwa, w szczególności młodego pokolenia.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, tradycja, architektura, regiony etnograficzne, dziedzictwo kulturowe

---

¹ Cech rozpoznanych w ramach prac dotyczących Raportu pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.*

Wprowadzenie

Województwo mazowieckie jest jednym z najbardziej zróżnicowanych, pod względem zasobów i tradycji kulturowych, regionów Polski. Różnorodność ta uwarunkowana została w wyniku zachodzących procesów polityczno-gospodarczych, na skutek których analizowany obszar położony jest na terenie dziesięciu, odmiennych pod względem kulturowym, regionów historycznych [Plit 2016; www.histmag.org]. Jednocześnie czynnikiem spajającym społeczność jest poczucie odrębności mieszkańców danego obszaru w stosunku do innych społeczności lokalnych, co widoczne jest w szczególności na terenach regionów etnograficznych znajdujących się w granicach obecnego województwa [Brzezińska 2013, s. 265].

Przedstawienie obszarów wyróżniających się lokalną tradycją oraz kultywowaniem obrzędów i zwyczajów na terenie województwa, jak również wskazanie roli społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego, to cel niniejszego artykułu. Ocena stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości, to również ważny element artykułu.

Posłużyła temu analiza wyników badania ankietowego, wykonanego przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie w 2021 r.

Badanie ankietowe składało się z dziesięciu pytań i zostało przeprowadzone na próbie 6160² respondentów będących mieszkańcami województwa mazowieckiego, z czego większość stanowiły kobiety (66%) [Kuzak, Maciejewska 2021, s. 41]. Zakres niniejszego artykułu obejmuje analizę czterech pytań dotyczących identyfikacji obszarów występowania tradycyjnej architektury, kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów oraz potwierdzenia zasięgu regionów etnograficznych, jak również zaangażowania społeczeństwa w „życie kulturalne” gmin. Wyniki badania analizowano jako udział uzyskanych odpowiedzi w ogólnej liczbie przeprowadzonych ankiet w danym obszarze, tj. w województwie, podregionie lub gminie, natomiast analizy przedstawiono w układzie podregionów (NUTS 3).

Eksploracja ankiet pozwoliła na potwierdzenie występowania rozpoznanych już i wskazanych w dokumentach samorządu województwa³, jak również wskazanie nowych, do tej pory nierozpoznanych obszarów dziedzictwa kulturowego,

² Zgodnie z przyjętym założeniem analizy dokonano na poziomie gmin (NUTS 5), a próba badawcza była uzależniona od liczby mieszkańców danej gminy (dla minimalnej próby: do 10 000 mieszkańców po 15 ankiet, od 10 001 do 30 000 po 25, pow. 30 000 po 30, dla miast subregionalnych: Ciechanów, Ostrołęka, Płock, Radom, Siedlce po 50 ankiet oraz dla m.st. Warszawy – 100).

³ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego (PZPWM)* przyjęty Uchwałą nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.; *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012–2015*; *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa mazowieckiego do projektu Strategii rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ Innowacyjne Mazowsze*.

a w szczególności niematerialnych dowodów kultywowania tradycji na terenie województwa mazowieckiego. Stopień zaangażowania respondentów, mierzony jako uczestnictwo w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji, obrzędów i zwyczajów okazał się niezależny od lokalizacji w regionach etnograficznych i poza nimi, o czym świadczy rozkład udzielonych odpowiedzi na obszarze całego województwa.

W ramach oceny stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości – zgodnie z metodyką zawartą w Rozporządzeniu⁴, wskazano gminy, w których stan zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu został oceniony jako bardzo dobry lub dobry.

Podkreślono, że w celu zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego należy dbać o to, aby było wciąż „żywe”, tzn. ważne dla danej społeczności i regularnie praktykowane w jej obrębie, m.in. poprzez organizację i udział w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji, obrzędów i zwyczajów. Ważną rolę w tym zakresie odgrywają jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury oraz stowarzyszenia i organizacje zrzeszające lokalną społeczność, przy czym nie bez znaczenia jest w tym zakresie edukacja społeczeństwa, a w szczególności młodego pokolenia, które odgrywa kluczową rolę w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości wynikających z bogactwa dziedzictwa kulturowego.

Krajobraz kulturowy województwa mazowieckiego

Pozostałości osadnictwa i tradycyjnej architektury

Pozostałości osadnictwa i tradycyjnej architektury omówiono na podstawie analizy odpowiedzi na pytanie *Czy w Pani/Pana miejscu zamieszkania znajdują się pozostałości tradycyjnej zabudowy/architektury?* Respondenci wskazać mogli osadnictwo olenderskie, osadnictwo drobnoszlacheckie, osadnictwo puszczańskie (np. puszcza kurpiowska, puszcza kampinoska), architekturę świdermajer i osadnictwo żydowskie, bądź udzielić innej odpowiedzi niewskazanej w proponowanych.

Najczęściej wskazywaną odpowiedzią było osadnictwo drobnoszlacheckie, ponad 17% ankietowanych, przy czym największy odsetek odpowiedzi zaznaczono w podregionach żyrardowskim i siedleckim. Najwięcej wskazań odnotowano w gminie Goszczyn (podregion żyrardowski).

Pozostałości tradycyjnej architektury związanej z osadnictwem żydowskim wskazano w ponad 12% ankiet z rozmieszczeniem na terenie całego województwa. Największy odsetek odpowiedzi odnotowano w Warszawie oraz w podregionach żyrardowskim, warszawskim wschodnim i siedleckim. Wśród gmin największej

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (Dz.U. z 2019 r. poz. 394).

liczby odpowiedzi udzielono w mieście Mińsk Mazowiecki oraz gminach Celestynów (podregion warszawski wschodni) i Nur (podregion ostrołęcki).

Osadnictwo puszczańskie wskazane zostało w ponad 4% odpowiedzi, przy czym skoncentrowane jest głównie w podregionie ostrołęckim, a wśród gmin wyróżniało się Kadzidło.

Tereny osadnictwa olenderskiego zostały zaznaczone przez 2% ankietowanych, a wskazywano je głównie w gminach położonych w dolinie Wisły. Największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionach warszawskim zachodnim i żyrardowskim, a wśród gmin najczęściej wymieniane było w Iłowie (podregion żyrardowski).

Architekturę świdermajer wskazał nieco ponad 1% ankietowanych, a najwyższy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim. Wśród gmin najwięcej wskazań zaznaczono w gminach Józefów i Otwock (podregion warszawski wschodni) oraz Jedlnia-Letnisko (podregion radomski).

Wśród odpowiedzi pojawiały się również inne rodzaje tradycyjnej architektury, tj. zabudowa przemysłowa najczęściej związana z Żyrardowem czy zabudowa drewniana, na którą wskazali wszyscy ankietowani udzielający odpowiedzi z gminy Czerwińsk nad Wisłą. Obydwa typy budownictwa nie tworzą jednak zwartych obszarów na terenie województwa.

Wyniki badania potwierdziły występowanie:

- największej koncentracji zabudowy drobnoszlacheckiej w północnej i wschodniej części województwa,
- osadnictwa puszczańskiego na terenie Puszczy Kampinoskiej (podregion warszawski zachodni i żyrardowski) oraz Puszczy Zielonej i Puszczy Białej (podregion ostrołęcki i ciechanowski),
- osadnictwa olenderskiego w gminach zlokalizowanych w podregionach, przez które przepływa Wisła (płocki, siedlecki, warszawski wschodni, warszawski zachodni i żyrardowski),
- pozostałości osadnictwa żydowskiego w Warszawie oraz podregionach żyrardowskim, warszawskim wschodnim i siedleckim, przy czym należy wiązać je zwłaszcza z ośrodkami miejskimi,
- architektury świdermajer w Warszawie, podregionie warszawskim wschodnim i radomskim.

Ponadto wskazano nowe obszary występowania pozostałości osadnictwa puszczańskiego oraz olenderskiego. To pierwsze zlokalizowane zostało w Puszczy Kozienickiej oraz jej sąsiedztwie (podregion radomski), co powiązać można ze zlokalizowanym na tym obszarze Kozienickim Parkiem Krajobrazowym.

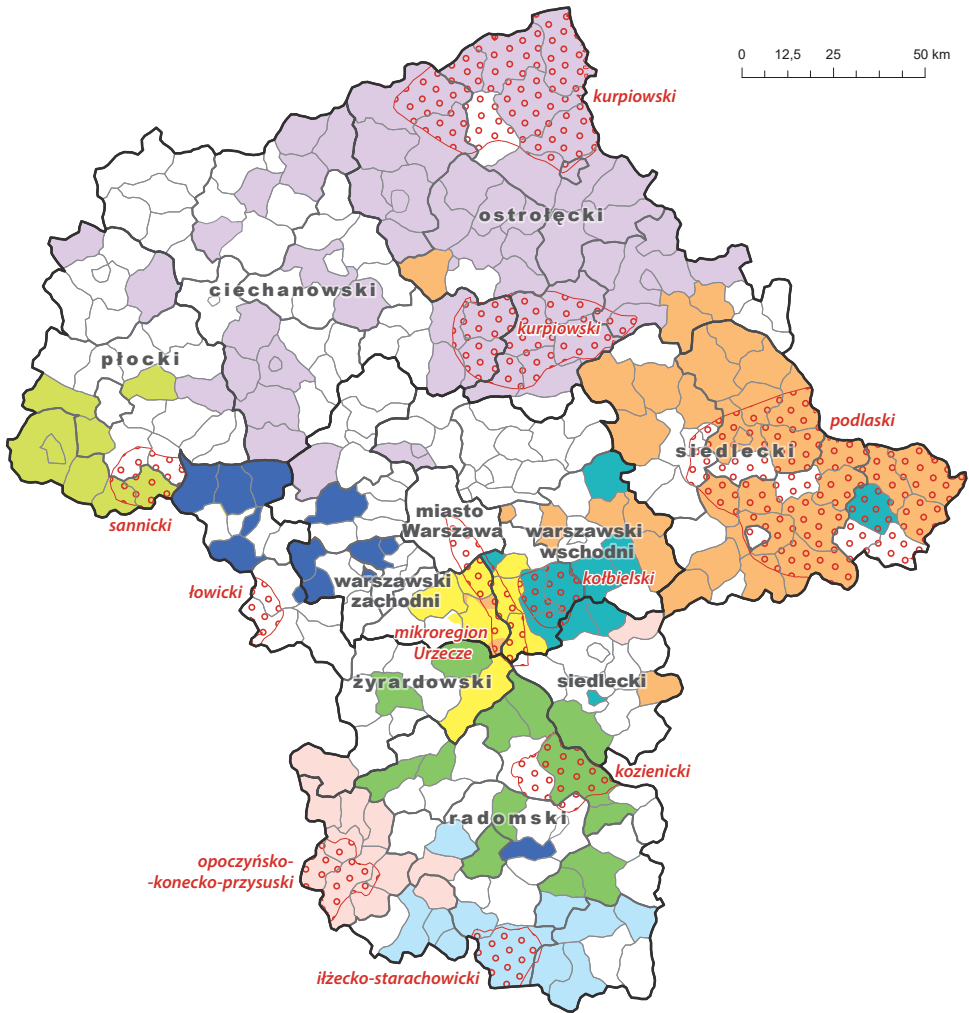
Osadnictwo olenderskie rozpoznano głównie w gminach: Grabów nad Pilicą (podregion radomski), Pilawa (podregion siedlecki), Dąbrówka i Radzymin (podregion warszawski wschodni) oraz Jaktorów (podregion warszawski zachodni), co można powiązać z działaniami podejmowanymi przez samorządy, w tym organizowaniem wystaw, festynów i flisu rzeczno-żeglarskich związanych do tematyki związanej z kulturą Olendrów.

Regiony etnograficzne

Regiony etnograficzne omówiono na podstawie odpowiedzi na pytanie: *Czy zna Pani/Pan region etnograficzny (obszar wyróżniający się odmienną gwarą, ubiorem, budownictwem, zdobnictwem itp.) występujący w najbliższej okolicy, w której Pani/Pan mieszka?* Respondenci mieli możliwość wskazania następujących regionów: iłżecko-starachowickiego, kołbielskiego, kozienickiego, kurpiowskiego, łowickiego, opoczyńsko-konecko-przysuskiego, podlaskiego, sannickiego i mikroregionu Urzecze bądź podanie innej odpowiedzi niewskazanej w proponowanych.

W 76% ankiet nie wskazano żadnego regionu etnograficznego, natomiast w przypadku odpowiedzi potwierdzających jego występowanie najczęściej wskazywano region kurpiowski (9%), a w następnej kolejności podlaski i łowicki (odpowiednio 4% i 2%). Odpowiedzi dotyczące pozostałych regionów znajdowały się w ok. 1% wskazań (ryc. 1). Przestrzenny rozkład odpowiedzi dotyczących regionów etnograficznych wskazuje, że lokalizowane były odpowiednio:

- **kurpiowski** – w północnej części województwa głównie w dwóch podregionach, tj. ostrołęckim i ciechanowskim z największą liczbą odpowiedzi w gminie Chorzele i Kadzidło (podregion ostrołęcki),
- **podlaski** – głównie we wschodniej części województwa mazowieckiego, w granicach podregionu siedleckiego i ostrołęckiego z największą liczbą wskazań w gminie wiejskiej Siedlce i Zbuczyn (podregion siedlecki),
- **łowicki** – w zachodniej części województwa, w podregionie żyrardowskim i warszawskim zachodnim (najwięcej wskazań w gminie Brwinów),
- **kozienicki** – najczęściej w podregionie radomskim i żyrardowskim, a wśród gmin największą liczbą odpowiedzi wyróżniały się Kozienice (podregion radomski),
- **kołbielski** – w podregionie warszawskim wschodnim oraz siedleckim, a wśród gmin największą liczbą odpowiedzi wyróżniała się Kołbiel (podregion warszawski wschodni),
- **opoczyńsko-konecko-przysuski** – głównie w południowej części województwa, w podregionie radomskim, z największą liczbą odpowiedzi w gminie Odrzywół oraz w podregionie żyrardowskim w gminie Nowe Miasto nad Pilicą,
- **mikroregion Urzecze** – w centralnej części województwa, na pograniczu podregionów: warszawskiego zachodniego, warszawskiego wschodniego i żyrardowskiego z największą liczbą odpowiedzi w gminie Konstancin-Jeziorna (podregion warszawski zachodni) i Otwock (podregion warszawski wschodni),
- **sannicki** – w północno-zachodniej części województwa, na pograniczu podregionu płockiego i żyrardowskiego z największą liczbą odpowiedzi w gminie Sanniki (podregion płocki),
- **iłżecko-starachowicki** – głównie w południowej części województwa mazowieckiego, w podregionie radomskim, a wśród gmin największą liczbą odpowiedzi wyróżniał się Szydłowiec.

Regiony etnograficzne wg respondentów
 (dominujące odpowiedzi)

- iłżecko-starachowski
- kolbielski
- kozienicki
- kurpiowski
- łowicki
- opoczyńsko-konecko-przysuski

- podlaski
- sannicki
- mikroregion Urzecze

Granice

- regionów NUTS 2
- podregionów NUTS 3
- powiatów
- gmin
- regiony etnograficzne wg PZPWM

Ryc. 1. Lokalizacja regionów etnograficznych

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie badania ankietowego

Analiza odpowiedzi badania ankietowego potwierdziła występowanie regionów etnograficznych wskazanych w dokumentach samorządu województwa, przy czym region łowicki jako jedyny zlokalizowano w całości na innym obszarze. Wskazany on został przez respondentów w tym samym podregionie, lecz na obszarze innych gmin, z największą liczbą odpowiedzi w gminie Nowa Sucha.

Nie wskazano występowania nowych regionów etnograficznych, w stosunku do tych, które znajdują się w dokumentach samorządu województwa, a różnice dotyczyły zasięgów ich występowania, gdzie ankietowani wskazywali inne obszary, które wg nich przynależą do poszczególnych regionów etnograficznych.

Rola społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego

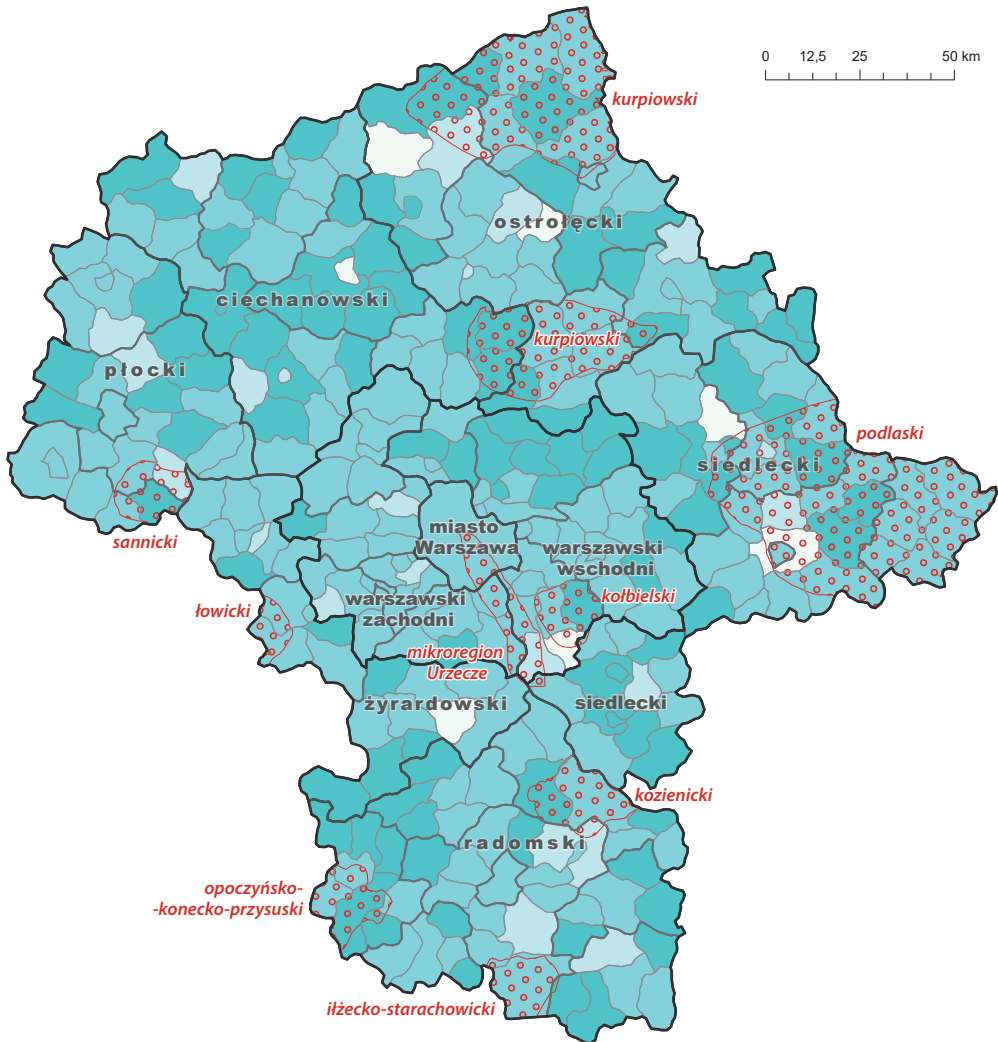
Rolę społeczeństwa w kształtowaniu i zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego przeanalizowano na podstawie odpowiedzi na pytania⁵, które odnoszą się do wiedzy i zaangażowania respondentów w „życie kulturalne” swoich małych ojczyzn, tj.: *Jak często uczestniczy Pani/Pan w wydarzeniach związanych z kultywowaniem regionalnych tradycji, obrzędów i zwyczajów?* Do wyboru były m.in. cztery odpowiedzi twierdzące, tj.: *zawsze, często, czasami, rzadko*.

Czy w gminie kultywowane są tradycje, obrzędy, zwyczaje? Do wyboru było osiem kategorii, tj.: rękodzieło, muzyka i taniec, architektura wiejska, kulinaria, miejsca, wydarzenia, tradycje religijne, obrzędy i zwyczaje lokalne, w ramach których ankietowani wskazywali różne rodzaje tradycji w danej kategorii, jak również mieli możliwość zaproponowania innej odpowiedzi.

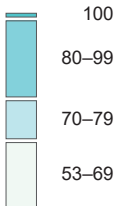
Analizę wykonano w dwojaki sposób, tj. w podziale na obszar znajdujący się w zasięgu regionów etnograficznych (zał. 1), jak i poza nimi w ujęciu podregionalnym (NUTS 3), pozwoliło to na ocenę wpływu lokalizacji na odsetek wskazanych odpowiedzi.

Analiza odpowiedzi wykazała, że położenie gminy w zasięgu regionu etnograficznego lub poza nim nie ma wpływu na stopień uczestnictwa respondentów w wydarzeniach związanych z kultywowaniem tradycji, obrzędów i zwyczajów (ryc. 2). W obu przypadkach odsetek udzielonych odpowiedzi plasował się na podobnym wysokim poziomie, odpowiednio 90% i 91%, przy średniej dla województwa – 90%. Na obszarze regionów etnograficznych najwyższe wartości odnotowano w gminach kurpiowskiego i opoczyńskiego-konecko-przysuskiego regionu etnograficznego (po 95%). Najniższy poziom uczestnictwa zadeklarowali ankietowani z gmin, znajdujących się w zasięgu mikroregionu Urzecze (84%). Natomiast na obszarze znajdującym się poza zasięgiem regionów etnograficznych największy odsetek odnotowano w podregionie siedleckim (94%), a najmniejszy w podregionie warszawskim zachodnim i żyrardowskim (po 89%).

⁵ Do analizy wykorzystano tylko odpowiedzi twierdzące, w przypadku pierwszego pytania – „zawsze, często, czasami, rzadko”, natomiast w zakresie drugiego pytania – „tak” z uwzględnieniem kategorii i rodzaju tradycji.

Uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów [%]

Granice

- regionów NUTS 2
- podregionów NUTS 3
- powiatów
- gmin
- regiony etnograficzne wg PZPWW

Ryc. 2. Aktywność społeczeństwa w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów w gminach województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie badania ankietowego

Jednocześnie wykazano, iż niezależnie od położenia gminy w zasięgu regionu etnograficznego lub poza nim wiedza respondentów na temat kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów jest na porównywalnym poziomie (ryc. 3). W obu przypadkach odsetek udzielonych odpowiedzi plasował się na poziomie średniej dla województwa (78%). Najwyższą wartością wśród regionów etnograficznych⁶ wyróżniały się odpowiednio: opoczyńsko-konecko-przysuski (88%), kozienicki (88%) i kurpiowski (87%), zaś najniższą łowicki (58%) oraz mikroregion Urzecze (67%). Natomiast na obszarze znajdującym się poza zasięgiem regionów etnograficznych największy odsetek odpowiedzi odnotowano w podregionie siedleckim (88%), a najmniejszy w podregionie warszawskim wschodnim (73%).

Z analizy wyników badania ankietowego wynika także, że na terenie województwa najczęściej kultywowane są tradycje przyporządkowane do kategorii **wydarzenia** (w tym 3 najczęściej wskazywane rodzaje to *festyny, koncerty i konkursy*), **tradycje religijne** (w tym *niedziela palmowa, szopka bożenarodzeniowa i palma wielkanocna*) oraz **architektura wiejska** (w tym *kościóły, kapliczki i obiekty sakralne*) (ryc. 4).

W zasięgu regionów etnograficznych⁷ w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów wyróżniają się gminy stanowiące centra tych obszarów, będące jednocześnie głównymi ośrodkami kształtowania tożsamości kulturowej, m.in. w:

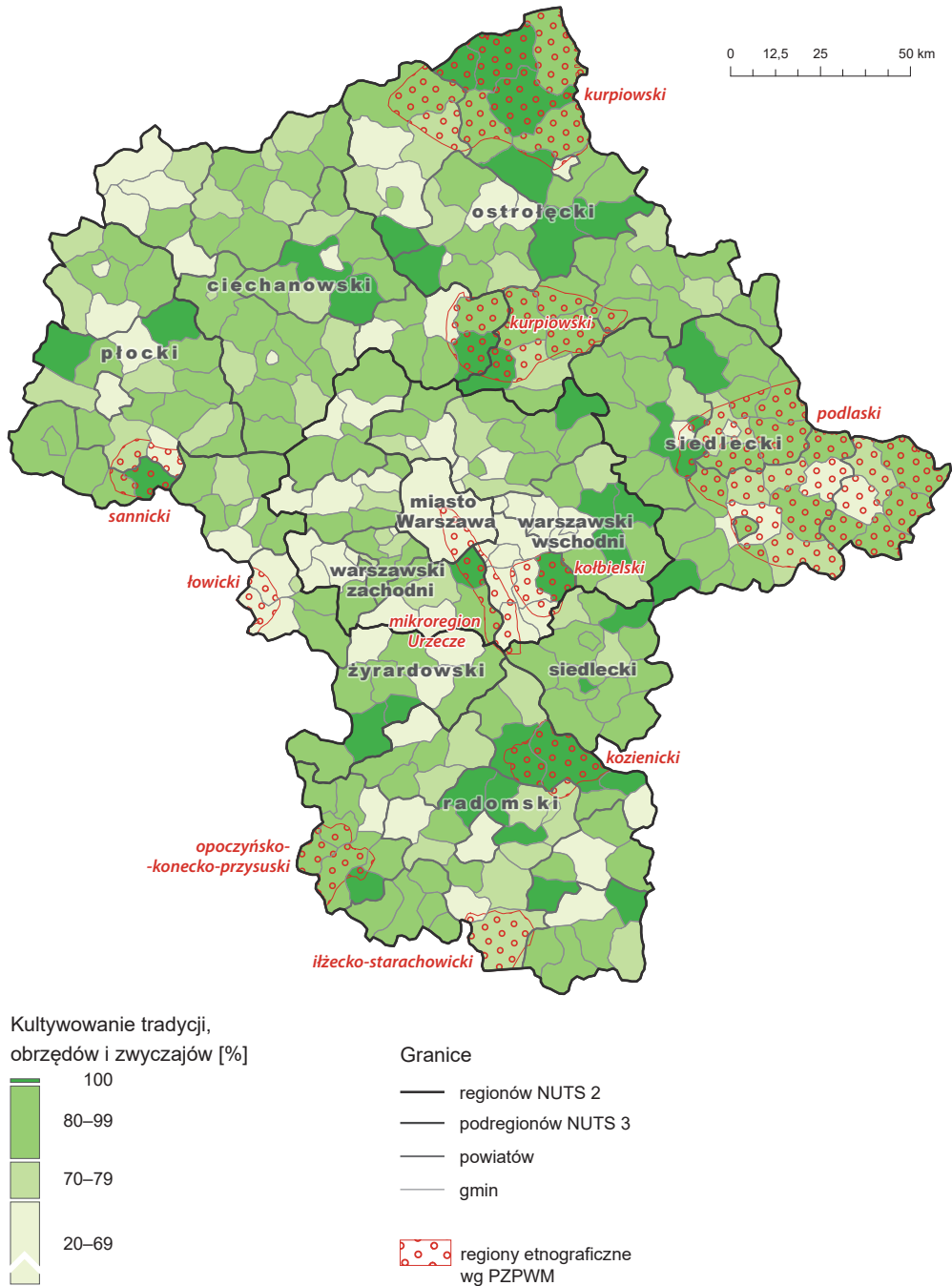
- kurpiowskim regionie etnograficznym: Kurpi Puszczy Zielonej – Kadzidło, Myszyńiec, Lelis, Chorzele, Olszewo-Borki i Łyse oraz Kurpi Puszczy Białej – Zatory i Obryte,
- kołbielskim regionie etnograficznym – Kołbiel,
- podlaskim regionie etnograficznym – Olszanka, Sabnie, Liw, Mokobody,
- iłżecko-starachowickim regionie etnograficznym – Rzecznów,
- mikroregionie Urzecze – Konstancin-Jeziorna,
- sannickim regionie etnograficznym – Sanniki,
- kozienickim regionie etnograficznym – Głowaczów, Kozienice.

Badanie pozwoliło również na rozpoznanie obszarów kultywowania tradycji, obrzędów i zwyczajów znajdujących się poza zasięgiem regionów etnograficznych, co przedstawia się następująco:

- podregion ostrołęcki – Czerwin, Goworowo i Nur,
- podregion warszawski wschodni – Cegłów, Siennica, Mrozy oraz Kałuszyn i Poświętne,
- podregion radomski – Jedlińsk, Sieciechów, Odrzywół, Mirów, Chotcza, Jedlnia-Letnisko i Szydłowiec,
- podregion żyrardowski – Goszczyn, Nowe Miasto nad Pilicą i Mogielnica,

⁶ Średnia wartość ze wszystkich gmin, które objęte zostały zasięgiem danego regionu etnograficznego (zał. 1).

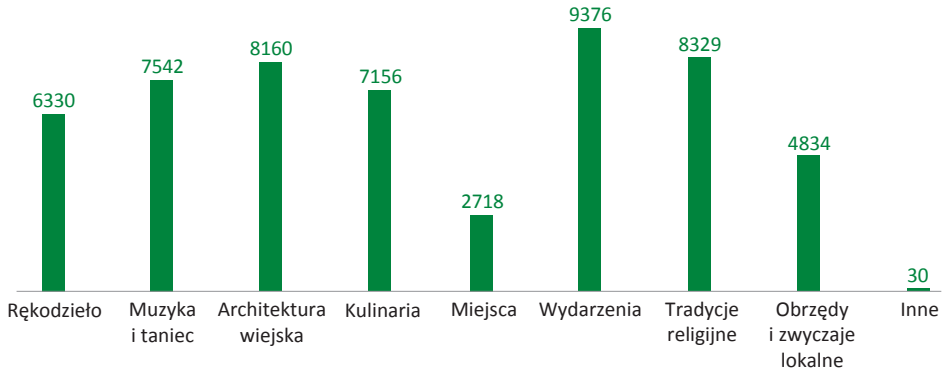
⁷ Nie uwzględniono gmin z regionów etnograficznych: opoczyńsko-konecko-przysuskiego i łowickiego ze względu na niskie wyniki, niewyróżniające się wśród gmin województwa mazowieckiego.

Ryc. 3. Kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów w gminach województwa mazowieckiego

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie badania ankietowego

- podregion ciechanowski – Czerwińsk nad Wisłą, Naruszewo, Biezuń i Gołymin-Ośrodek,
- podregion siedlecki – Kosów Lacki, Ceranów, Trojanów, Maciejowice oraz Łochów i Kotuń,
- podregion płocki – Staroźreby.

Ryc. 4. Kultywowanie tradycji w województwie mazowieckim – rozkład odpowiedzi

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie badania ankietowego

Widoczny jest powrót do tradycyjnej kultury ludowej, niemal w każdej gminie, poprzez wdrażanie działań popularyzujących i promujących lokalną tożsamość oraz organizowanie różnych wydarzeń i imprez tematycznych. Ważną rolę w tym zakresie odgrywają jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury oraz stowarzyszenia i organizacje zrzeszające lokalną społeczność, w tym m.in. koła gospodyń wiejskich (KGW).

Zaangażowanie respondentów do kultuwowania tradycji, obrzędów i zwyczajów, wynika natomiast m.in. ze wzrastającej świadomości społeczeństwa oraz przywiązania do zamieszkiwanych przez nich „małych ojczyzn”. Coraz częstsze są przejawy powrotu „do korzeni”, m.in. zyskujące większą popularność, tzw. ginące zawody, np. plecionkarstwo czy garncarstwo promowane najczęściej podczas wydarzeń kulturalnych. Ważne są działania podejmowane przez jednostki samorządu terytorialnego, w tym również władze regionalne, które mają wpływ na popularyzowanie dziedzictwa kulturowego. Samorząd województwa mazowieckiego odpowiedzialny jest m.in. za „realizowanie zadań związanych z ochroną niematerialnego i materialnego dziedzictwa kulturowego Województwa, w tym w szczególności działania związane z utrzymaniem i rozwojem Mazowieckiego Szlaku Tradycji” [Załącznik do Zarządzenia... 2019]. Ponadto jest organizatorem wielu konkursów (w tym fotograficznych) promujących mazowiecką kulturę (w tym kulinarną), m.in. „Stolica Kultury Mazowsza”, „Mazowieckie Zdarzenie Muzealne – WIERZBA”, „Laur Marszałka Województwa Mazowieckiego”, „Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów”(etap regionalny) czy „Odkrywamy nasze

dziedzictwo”. Polityka kulturalna samorządów ukierunkowana jest również na edukację społeczeństwa, a w szczególności młodego pokolenia, które odgrywa kluczową rolę w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości.

Ocena stanu zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu gmin województwa mazowieckiego

Identyfikacja cech syntetycznych, tj. tradycji, tożsamości i swojskości krajobrazu gmin⁸ województwa mazowieckiego została wykonana przez zespół badawczy Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Nauk o Środowisku Przyrodniczym Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej w Raporcie⁹ opracowywanym na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie.

Wykorzystując zidentyfikowane cechy syntetyczne dokonano oceny ich stanu zachowania lub wykształcenia na podstawie zapisów rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych, jak poniżej.

Tradycja:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 51% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość III oznaczającą stan niewystarczający lub zły krajobrazu – 49% gmin województwa.

Tożsamość:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 5% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość II oznaczającą stan przeciętny krajobrazu – 95% gmin województwa,
- krajobraz z żadnej z gmin województwa nie został zakwalifikowany do klasy trzeciej.

Swojskość:

- klasie pierwszej przypisano wartość I oznaczającą stan bardzo dobry lub dobry krajobrazu – 15% gmin województwa,
- klasie drugiej przypisano wartość II oznaczającą stan przeciętny krajobrazu – 85% gmin województwa,
- krajobraz z żadnej z gmin województwa nie został zakwalifikowany do klasy trzeciej.

⁸ Identyfikacja cech syntetycznych krajobrazu gmin polegała na określeniu wartości wskaźników poszczególnych cech syntetycznych oraz przypisaniu im klas wskaźnika zgodnie z metodyką rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

⁹ Raport pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.*

W dalszej części artykułu odniesiono się jedynie do obszarów, w których *stan zachowania lub wykształcenia* cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości został oceniony jako bardzo dobry lub dobry¹⁰ (ryc. 5).

Analiza odpowiedzi respondentów wykazała, że wśród podregionów wyróżniają się siedlecki i ostrołęcki, w których zlokalizowane są gminy o najwyższym odsetku występowania krajobrazów:

- tradycyjnych (kolejno 69%, 67% gmin w podregionach),
- wykazujących cechę tożsamości (odpowiednio 6% i 4%),
- mających cechę swojskości (odpowiednio 21% i 26%).

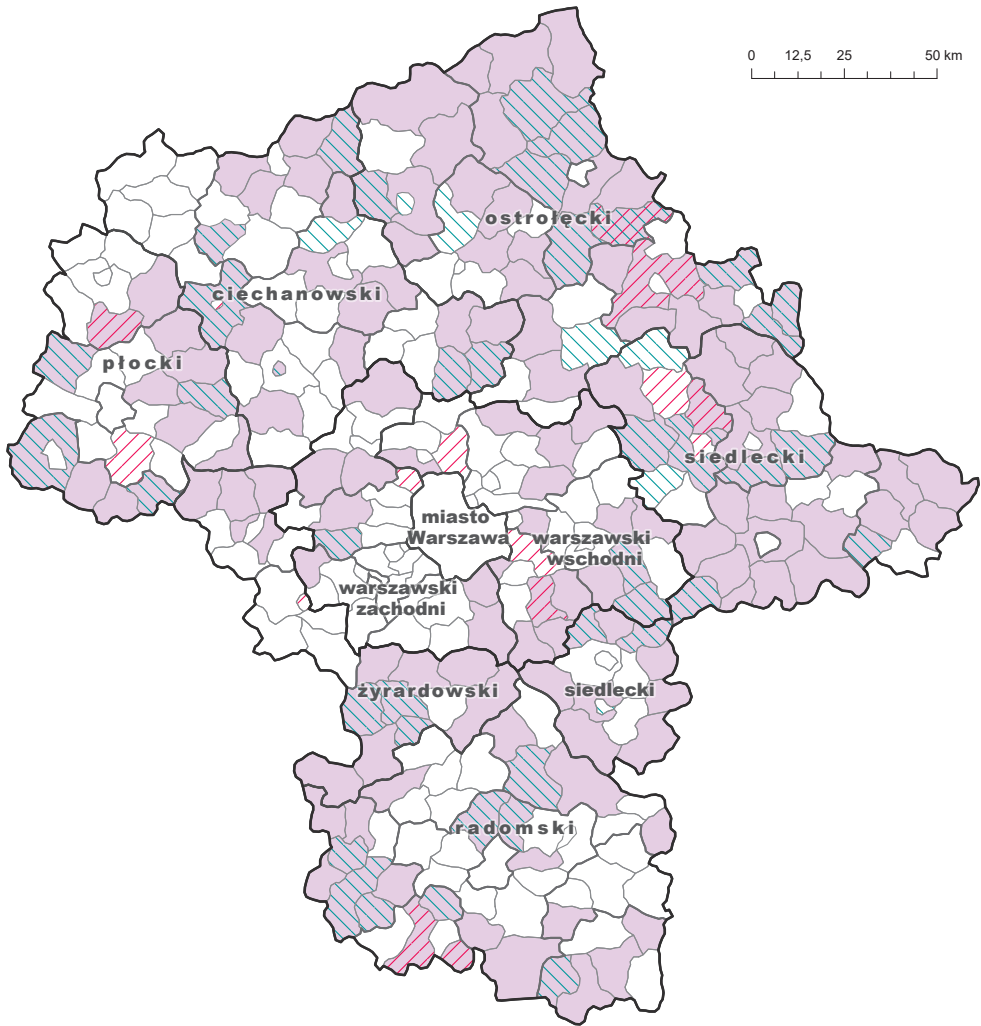
Wyniki uzyskane w podregionie siedleckim uwarunkowane są wysokim odsetkiem wskazań dotyczących pozostałości osadnictwa drobnoszlacheckiego i żydowskiego oraz umiejscowieniem podlaskiego regionu etnograficznego. Jednocześnie odnotowano najwyższy wśród podregionów¹¹ udział odpowiedzi potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów (prawie 90%), co wskazuje na wzrastający poziom świadomości ankietowanych, wynikający z utożsamiania się z miejscem zamieszkania.

W przypadku podregionu ostrołęckiego na uzyskane wyniki miał wpływ wysoki odsetek wskazań dotyczących pozostałości osadnictwa puszczańskiego oraz umiejscowienie kurpiowskiego regionu etnograficznego. O poczuciu przywiązania i przynależności społeczeństwa do tego obszaru świadczy również wysoki odsetek ankietowanych deklarujących uczestnictwo w kultywowaniu tradycji, obrzędów i zwyczajów (90%).

W pozostałych podregionach wyróżniały się w tym zakresie jedynie gminy znajdujące się wg respondentów w zasięgu regionów etnograficznych i na terenach występowania pozostałości tradycyjnej architektury. Gmina Czerwin (podregion ostrołęcki), jako jedyna w województwie miała bardzo dobry lub dobry stan zachowania lub wykształcenia wszystkich cech syntetycznych krajobrazu. Jednocześnie na tak wysoką pozycję składały się odpowiedzi respondentów świadczące o kultywowaniu na tym obszarze tradycji, obrzędów i zwyczajów (100% wskazań w gminie), występowaniu śladów osadnictwa puszczańskiego (81%) oraz umiejscowieniu w zasięgu kurpiowskiego regionu etnograficznego (81%). Najczęściej wymienianymi rodzajami tradycji na tym obszarze były architektura wiejska (w tym kapliczki), muzyka i taniec (w tym śpiew i zespoły folklorystyczne), obrzędy i zwyczaje ludowe (w tym dożynki), kulinaria (w tym potrawy) i rękodzieło (w tym ozdoby ludowe i stroje ludowe) związane m.in. z kultywowaniem tradycji historycznego Mazowsza, w tym słynne Jarmarki Czerwińskie i Dni Kukurydzy.

¹⁰ Gminom przypisano wartość I zgodnie z załącznikiem nr 4 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.

¹¹ Analizowano gminy znajdujące się poza zasięgiem podlaskiego regionu etnograficznego.

Cechy syntetyczne krajobrazów gmin

- krajobrazy tradycyjne (I)
- krajobrazy wykazujące cechę tożsamości (I)
- krajobrazy posiadające cechę swojskości (I)

Granice

- regionów NUTS 2
- podregionów NUTS 3
- powiatów
- gmin

Ryc. 5. Krajobrazy gmin województwa mazowieckiego o bardzo dobrym lub dobrym stanie zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie badania ankietowego

Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonej analizy odpowiedzi zawartych w ankietach potwierdzono występowanie już rozpoznanych i wskazanych w dokumentach samorządu województwa, jak również wskazano nowe obszary materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego. Dotyczy to zarówno elementów tradycji, tożsamości kulturowej, kultywowania obrzędów i zwyczajów, przy jednoczesnym zróżnicowaniu w zależności od podregionu i charakteru regionu etnograficznego.

Ponad 1/3 respondentów wskazała na występowanie w ich krajobrazie pozostałości osadnictwa drobnoszlacheckiego, puszczańskiego, olenderskiego, żydowskiego i architektury świdermajer. Jednocześnie odpowiedzi nie zawsze pokrywały się z informacjami wynikającymi z literatury przedmiotu, często wskazywano ich szerszy zasięg.

W przypadku dwóch rodzajów osadnictwa, tj. olenderskiego i puszczańskiego wyniki badania ankietowego wskazały „nowe” obszary ich występowania, co w odniesieniu do osadnictwa olenderskiego, może być związane z działaniami podejmowanymi przez samorządy, w tym organizowaniem wystaw, festynów i flisu rzecznego. W przypadku osadnictwa puszczańskiego, respondenci jego występowanie powiązali m.in. z obszarem Kozienickiego Parku Krajobrazowego.

W odniesieniu do regionów etnograficznych ponad 3/4 ankietowanych nie wskazało regionu etnograficznego, w zasięgu którego znajduje się ich gmina. Pozostała grupa respondentów lokalizowała je najczęściej zarówno na obszarze wskazanym w dokumentach, jak i poza nimi, w gminach sąsiednich. Jedynie w całości łowicki region etnograficzny umiejscowiony został przez respondentów poza obszarem określonym w dokumentach poziomu regionalnego, z największą liczbą odpowiedzi w gminie Nowa Sucha.

Jednocześnie analiza wyników badania wykazała, że najbardziej rozpowszechniona jest wiedza i popularyzowanie kultury ludowej dotyczącej kurpiowskiego regionu etnograficznego, uważanego „za jeden z najbogatszych, najżywszych i najbardziej wyrazistych regionów polskich” [Kijowski 2006, s. 3–116]. Na jego obszarze odbywają się jedne z najsłynniejszych w województwie imprez folklorystycznych, m.in. „Palma Kurpiowska”, „Miodobranie Kurpiowskie”, „Wesele Kurpiowskie” czy „Niedziela Kadzidlańska”.

Niemal 80% ankietowanych potwierdziło, że na terenie województwa kultywowane są tradycje, obrzędy i zwyczaje, a ponad 90% deklaruje uczestnictwo w ich kultywowaniu. Jednocześnie rozkład przestrzenny odpowiedzi wskazuje, że kultywowanie tradycji odbywa się na obszarze całego województwa, niezależnie od położenia gmin w regionach etnograficznych lub poza nimi. Najwięcej, bo aż 90% ankietowanych potwierdzających kultywowanie tradycji, obrzędów i zwyczajów pochodziło z podregionu siedleckiego, przy czym w większości jest to obszar kultywowania tradycji wschodniego Mazowsza oraz historycznego Podlasia.

Ponadto dokonana ocena stanu zachowania tradycji, tożsamości i swojskości¹² na obszarze gmin województwa mazowieckiego umożliwiła wskazanie gmin wyróżniających się bardzo dobrym lub dobrym stanem zachowania lub wykształcenia cech syntetycznych krajobrazu, tj. tradycji, tożsamości i swojskości, co wykorzystane zostanie w pracach dotyczących audytu krajobrazowego. Wyniki analiz wykazały, że dwa spośród wszystkich podregionów: siedlecki i ostrołęcki wyróżniają się najwyższym odsetkiem występowania krajobrazów tradycyjnych, wykazujących jednocześnie cechę tożsamości oraz posiadających cechę swojskości, określoną zgodnie z metodyką Rozporządzenia. Natomiast w przypadku pozostałych podregionów wyróżniały się w tym zakresie jedynie gminy znajdujące się wg respondentów w zasięgu regionów etnograficznych oraz na terenach występowania pozostałości tradycyjnej architektury. Wśród nich wyróżnia się gmina Czerwin (podregion ostrołęcki), gdzie kultywowana jest tradycja, obrzędy i zwyczaje, jak również znajdują się ślady osadnictwa puszczańskiego i jednocześnie położona jest w zasięgu kurpiowskiego regionu etnograficznego.

Wyniki badania wskazują na powrót do tradycyjnej kultury ludowej, niemal w każdej gminie, poprzez wdrażanie działań popularyzujących i promujących lokalną tożsamość oraz organizowanie różnych wydarzeń i imprez tematycznych. Ważną rolę w tym zakresie odgrywają jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury oraz stowarzyszenia i organizacje zrzeszające lokalną społeczność, nie bez znaczenia jest w tym zakresie także edukacja społeczeństwa, a w szczególności młodego pokolenia, które odgrywa kluczową rolę w procesie międzypokoleniowego przekazu wartości wynikających z bogactwa dziedzictwa kulturowego.

Zarządzanie rozwojem i zachowanie ciągłości przekazu międzypokoleniowego wymaga wiedzy i umiejętności od władz publicznych wszystkich poziomów jednostek samorządu terytorialnego. Jednocześnie szczególna rola w tym zakresie przypada gminom znajdującym się najbliżej lokalnych społeczności i mającym realny wpływ na ich funkcjonowanie. Jednym z narzędzi zarządzania umożliwiającym wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego jest polityka kulturalna stanowiąca część strategii rozwoju lokalnego i regionalnego [Góral 2013, s. 103]. Ważne jest zatem „zapewnienie jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim” zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r.

¹² Na podstawie Raportu pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych.*

Literatura

Brzezińska A., 2013, *Rola społeczności lokalnej w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na przykładzie Wielkopolski* [w:] J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, t. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Lublin–Warszawa.

Góral A., 2013, *Rola samorządu terytorialnego w zrównoważonym zarządzaniu niematerialnym dziedzictwem kulturowym* [w:] J. Adamowski, K. Smyk (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, t. I, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Narodowy Instytut Dziedzictwa Lublin–Warszawa.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. z 2011 r. nr 172, poz. 1018).

Kijowski J., 2006, *Kultura kurpiowska – wczoraj i dzisiaj* [w:] S. Siekierski (red.), *Tradycje kultury Północnego Mazowsza*, seria: Człowiek, Społeczeństwo, Polityka, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Geystora, Pułtusk.

Kuzak Ł., Maciejewska A., 2021, Raport pt. *Rozpoznanie i ocena syntetycznych cech krajobrazu w postaci tradycji, tożsamości i swojskości na obszarze województwa mazowieckiego w oparciu o metodykę Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych* wykonany na zlecenie MBPR w Warszawie, Politechnika Warszawska, Warszawa.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, 2018, Uchwała nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r. w sprawie Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa.

Plit J., 2016, *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, Prace Geograficzne, 253, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

Polska Regiony historyczne, https://histmag.org/grafika/2016_articles/reg_hist_2.jpg [dostęp: 25.04.2022].

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 roku w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (Dz.U. z 2019 r. poz. 394).

Załącznik do Zarządzenia nr 163/19 Marszałka Województwa Mazowieckiego z dnia 7 listopada 2019 r. Regulamin wewnętrzny Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w Warszawie.

Załącznik 1. Regiony etnograficzne

	Powiat	Gmina		
	region iłżecko-starachowski			
	lipski	1 Rzecznów		
	radomski	2 Iłża		
		3 Wierzbica		
	region kołbielski			
	garwoliński	1 Piława		
		2 Celestynów		
	otwocki	3 Kołbiel		
		4 Pionki (wiejska)		
	region kurpiowski			
Puszcza Zielona	ostrołęcki	1 Ostrołęka		
		2 Czarnia		
		3 Myszyniec		
		4 Łyse		
		5 Kadzidło		
		6 Baranowo		
		7 Lelis		
		8 Olszewo-Borki		
	przasnyski	9 Chorzele		
		10 Jednoróżec		
Puszcza Biała	ostrowski	11 Brok		
		12 Ostrów Mazowiecka (wiejska)		
	pułtuski	13 Obryte		
		14 Pułtusk		
		15 Zatory		
	wyszkowski	16 Brańszczyk		
		17 Długosiodło		
		18 Rząśnik		
		19 Somianka		
		20 Wyszaków		
	mikroregion Urzecze			
garwoliński	1 Wilga			
	2 Józefów			
	3 Karczew			
otwocki	4 Otwock			
	5 Sobienie-Jeziory			
piaseczyński	6 Góra Kalwaria			
	7 Konstancin-Jeziorna			
Warszawa	8 Warszawa			
	region łowicki			
żyrardowski	1 Puszcza Mariańska			
	2 Wiskitki			
	region opoczyńsko-konecko-przysuski			
przysuski	1 Borkowice			
	2 Gielniów			
	3 Przysucha			
	4 Rusinów			
	5 Wieniawa			
	region podlaski			
łosicki	1 Huszlew			
	2 Łosice			
	3 Olszanka			
	4 Platerów			
	5 Sarnaki			
	6 Stara Kornica			
	Siedlce	7 Siedlce (miejska)		

	region podlaski	
	8	Korczew
	9	Mokobody
	10	Mordy
	11	Paprotnia
siedlecki	12	Przesmyki
	13	Siedlce (wiejska)
	14	Suchożebry
	15	Wiśniew
	16	Zbuczyn
	17	Bielany
sokołowski	18	Jabłonna Lacka
	19	Repki
	20	Sabnie
sokołowski	21	Sokołów Podlaski (miejska)
	22	Sokołów Podlaski (wiejska)
	23	Liw
węgrowski	24	Miedzna
	25	Węgrów
	region sannicki	
gostyniński	1	Pacyna
	2	Sanniki
płocki	3	Gąbin
	4	Słubice

Identity in (not only) the cultural landscapes of the Mazowieckie Voivodeship

ABSTRACT

The article presents areas distinguished by local traditions and cultivation of rituals and customs in the Mazowieckie Voivodeship, as well as the role of society in the formation and preservation of the intangible cultural heritage. In addition, the state of preservation or development of the synthetic features of the municipal landscape, i.e. tradition, identity and familiarity, was assessed in accordance with the methodology of the Council of Ministers Ordinance of January 11, 2019, regarding preparation of landscape audits.

The analysis were based on the results of a survey conducted by the research team of the Department of Spatial Planning and Environmental Sciences of the Faculty of Geodesy and Cartography of the Warsaw University of Technology on behalf of the Mazovian Office for Regional Planning in Warsaw, in the area of the Mazowieckie Voivodeship. The research questionnaire contained 9 questions in the field of cultural heritage, and for the purposes of this article 4 out of 6160 surveys directly related to tangible and intangible heritage were analysed. The scope of analyses of tangible heritage concerned the occurrence of traditional and intangible architecture: ethnographic regions, cultivated traditions, rituals and customs, as well as the involvement of society in the 'cultural life' of their small homelands.

The analysis of the questionnaires made it possible to confirm the presence of the already identified and indicated in the documents of the voivodeship self-government, as well as to indicate new areas of tangible and intangible cultural heritage of the Mazowieckie Voivodeship, which were confronted with both the source literature and the provisions in the voivodeship self-government documents.

The results of the study indicated an important role of local government units, cultural institutions as well as associations and organizations of local communities in shaping and preserving intangible cultural heritage. The degree of the respondents' involvement in the cultivation of traditions, rituals and customs, according to the respondents' answers, turned out to be independent of the location in ethnographic regions.

The responses of the respondents also indicated a return to the 'roots', resulting from the growing interest in folk culture, which is fostered by the activities undertaken to popularize and promote folk traditions, while in the process of intergenerational transfer of the values of the cultural heritage, the key role is played by the education of the society, especially the young generation.

Key words: cultural landscape, tradition, architecture, ethnographic regions, cultural heritage

Ewa Baranowska

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Oddział Terenowy w Płocku /

Mazovian Office for Regional Planning in Warsaw, Branch Office in Plock

e-mail: ebaranowska@mbpr.pl

Marta Pankowska

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Oddział Terenowy w Płocku /

Mazovian Office for Regional Planning in Warsaw, Branch Office in Plock

e-mail: mpankowska@mbpr.pl

Agnieszka Dobrosielska

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Oddział Terenowy w Płocku /

Mazovian Office for Regional Planning in Warsaw, Branch Office in Plock

e-mail: adobrosielska@mbpr.pl

cytacja:

Baranowska E., Pankowska M., Dobrosielska A., 2022, *Tożsamość w krajobrazach (nie tylko) kulturowych województwa mazowieckiego*, MAZOWSZE Studia Regionalne, 41, DOI: 10.21858/msr.41.06, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa, s. 87–106.